

О народном градитељству у Србији, његовом чувању и заштити

РАНКО ФИЊДРИК

Треба истаћи да народно градитељство, по разноврсности, богатству облика и високом уметничком домету, спада у најзначајније творевине народног духа, и да Југославија у целини, а Србија посебно, спадају у оне ретке земље на подручју европског континента, где су још остали сачувани споменици народног градитељства. Западна Европа је својом снажном урбанизацијом већ одавно, сем ретких изузетака, уништила народно градитељство — насупрот томе, код нас је још увек остао сачуван знатан број споменика који освајају својом разноврсношћу.

Поред свега тога, на споменике народног градитељства у прошлости се мало обраћало пажње. Знатно више су се проучавала дела из подручја сакралне архитектуре, фрескосликарства, примењене уметности, која су, сумње нема, појединачно узета веће вредности, а народно градитељство је остало мало по страни, па тиме и недовољно познато. Правих разлога за овакав досадашњи став као да и нема: узроци се налазе у наслеђеном гледању на споменике културе и у одређеној, али свакако још увек снажној еснафској затворености, која такав став храни. Народна градитељство је од многих, и међу људима од струке, оспоравано и потцењено, од других посвојено, а највише је оних који се потпуно равнодушно односе према њему.¹ А и једни и други и трећи, у ствари делују у истом правцу: рад на истраживању и проучавању народног градитељства запостављен и само мали број стручњака се за њега определио.

Сасвим је разумљиво онда, зашто ни сама заштита споменика културе није у томе могла бити изузетак. Заштита је, данас још увек, претежно окренута према сакралним споменицима — све остало је доскора било у другом плану. Тек у новије време, можда последњих десетак, или само нешто више, година, ради се више на утврђењима, манастирским и урбаним целинама, па и на народном градитељству.

Друштвено-историјски оквири у којим је настајало и у којим се развијало наше народно градитељство су сложени. Сви наши крајеви, познато је, нису имали једнак историјски пут, а и друштвенополитички услови су се кроз историју мењали, па је, према томе, и развој архитектуре у разним крајевима морао показати извесне разлике.

Све говори да је наше народно градитељство врло старог порекла. Корени се могу тражити у далекој прошлости, на самим почецима стварања првих заједница по доласку на Балкан. Трагови таквог, врло архаичног начина грађе-

ња још су увек живи и користе се и данас на селу код подизања неких врста грађевина.²

Даље, и у средњовековној прошлости живот је био развијен и организован у свим облицима, па је уз сакралну, морала постојати и јака профана грађевинска делатност, која никако није могла бити потпуно прекинута са доласком Турака. Познато је да је турска власт у неким нашим крајевима, бар у прво време, преузела, а понегде и доста дуго задржала, неке институције наше средњовековне државе, те, према томе, ни континуитет у развоју градитељства није могао бити нагло и сасвим прекинут. Најзад, и поред свега што је сналазило народ у овом нашем крају Балкана у новије и најновије историјско време (ратови, буне и побуне, збегови и сеобе, стална кретања која и данас трају), старија грађевинска традиција упорно се одржавала и одржала. Сведоци смо, како се и после тешких разарања у другом светском рату и даље упорно и постојано на селу градило само на стари и проверени начин, све до ових великих послератних материјалних, технолошких и урбаних померања, која уједно значе и неопозив крај старијем начину грађења — народној градитељској традицији.

Ипак, ово градитељство у облику у коме је стигло до наших дана не може се само посматрати као наставак средњовековне градитељске традиције, а ни искључиво као дело турског културног круга. Утицаји које је на своје историјском путу трпело народно градитељство, промене којима је било изложено, резултат су врло сложених услова под којима се народни живот кретао у протеклом раздобљу. Свакако да је наслеђе и прихватање старијих узора имало главни и одлучујући значај, али каснији развој није, нити може бити, због сложености услова, аутономан и самоникли докраја. Утицаји су увек нужни и неизбежни.

Из тих разлога се наше народно градитељство може прихватити као наставак старије градитељске традиције, која се током историје, трпећи са разних страна нове утицаје, стално развијала и обогаћивала новим облицима, што су, у целини гледано, више развијани овде на нашем тлу, а мање преношени и прихватани са стране.

¹ Овакав став најбоље показује текст уз Просторни план СР Србије, 1969 год., у IV одељку — *Валоризација споменика културе у СР Србији* (аутор др Слободан Ненадовић), где се каже: „Сеоска народна архитектура има више амбијенталну етнографску, него споменичку вредност, осим црква брвнара”,

Читав послератни период означава одређена врло жива активност службе заштите споменика културе, па, према томе, и рад на заштити споменика народног градитељства. Радило се много, мада не свугде и у свим раздобљима једнаком снагом. Резултати таквог рада су и уочљиви. Велики број споменика народног градитељства је радом конзерватора у послератном периоду заштићен и сачуван од пропадања, што остаје као чињеница која се не може оспорити. Друго је питање, да ли се могло више и боље, и да ли је конзерваторска служба била у свему на висини задатка.

Сматрамо да не бисмо смели бити задовољни досадашњим радом на заштити народног градитељства. Оно што се првим, летимичним прегледом уочава — број заштићених споменика и број оних споменика на којима је рад конзерватора видљив — само је привидно лепо лице једног стања, које иза себе крије много гору слику, него што се то споља гледано може наслути.

Прво, само број споменика који је стављен под заштиту, тј. уведен у регистар, у односу на број сачуваних старих грађевина врло је мали и нису једнако заступљене све врсте зграда, нити је равномерно (у односу на стање на терену) распоређен по свим крајевима републике² Исто тако је мален број конзерваторских захвата у односу на друге споменике. Количина новца, утрошена за рад на заштити народног градитељства, готово је незнатна у односу на новац који се троши за рад на другим споменицима.

Друго, начин рада, не само да је у доброј мери застарео (што је, уосталом, случај и у целој нашој конзерваторској пракси), већ и сасвим не одговара овој врсти споменика. Озбиљне замерке могле би се ставити методу који се примењује при раду на заштити и конзервацији споменика народног градитељства. У свим фазама рада очитују се знатне слабости:

код евидентирања — није обрађен цео терен, па и не постоји потпун преглед стања; при томе, недостаје јединствен критеријум и метод приступа послу, премда су прва истраживања, где је метод рада испитан и проверен, већ одавно извршена, па су и резултати познати и доступни.³ код рада на конзервацији — деловање конзерваторске службе у целини карактерише примена застарелих метода рада и нерашчишћени ставови о основним начелима конзерваторског приступа споменику, и нарочито, делимично решавање проблема, одсуство иницијативе, немоћ и препуштање урбанистичкој стихији при сређивању међусобних просторних односа споменика и околине; налажење намене, тј. активна заштита споменика — најчешће се ово заобилази или се не решава до краја; у избору

садржаја заштићених грађевина неинвентивност, тј. ограниченост, најзад, за њихово одржавање и праћења промена — хроничан недостатак средстава и одсуство планског деловања.

Тачан број споменика народног градитељства није лако утврдити, а исто тако готово да и није могуће навести тачан број споменика на којима су вршене интервенције. Наш систем не стимулише овакве анализе. При Заводима, истина, постоје регистри, но такав један регистар није свугде прави показатељ. Сви споменици не доспевају у регистар, бар не одмах, тако да кад би било могуће из регистра и утврдити некакав однос, то не би била потпуна и права слика стања.

Када се томе дода и то да Република у целини није истражена, да су систематска истраживања почела тек од 1976. године, од југа Србије, и да се по планинским крајевима крије знатан број очуваних старих сеоских зграда велике вредности — биће јасније да оно што је служба заштите до сада увела у списак споменика који се штити, не показује право стање.⁴

Поред овога, они споменици који су заштићени нису увек и јасно одељени. Већи број споменика народног градитељства крије се у списку заштићених урбаних и других споменичких целина. Већина манастира чије су споменичке целине заштићене, имају бар по један или два конака грађена у духу народног градитељства, али се посебно не исказују. И део заштићених историјских споменика — кућа везаних за неки скуп, или личност, или какав други историјски догађај — често су и споменици народног градитељства, али се тако не воде, јер није изврше-

² Овде се првенствено мисли на сеоску архитектуру. Сасвим мали број сеоских стамбених зграда је заштићен као споменик народног градитељства. Док је број других грађевина које припадају архитектури села занемарљив.

³ Б. Којић, *Методика рада на истраживању споменика профане архитектуре*, Зборник заштите споменика културе, VI—VII, 1955, 1956, 103.

С. Вученовић, *Проучавање и заштита културног наслеђа у области урбанизма*, Зборник заштите споменика културе, XI, Београд, 1960, 151. Р. Финдрик, *О заштити сеоске куће*, Зборник заштите споменика културе, XII, Београд, 1961, 33. Н. Пешић—Максимовић, *О методу истраживања споменичких вредности сеоских целина*, Зборник заштите споменика културе, XIX, Београд, 1968, 105. Р. Финдрик, *О заштити споменика народног градитељства у градовима Косова*, Старине Косова, VI—VII, 1972—1973, 199.

Р. Финдрик, *Прикупљање материјала и грађе о споменицима народног градитељства као посебан вид заштите*, Зборник заштите споменика културе, XXV, Београд, 1977, 127.

⁴ Акцију за истраживање и прикупљање материјала о народном градитељству на селу покренуо је и организовао Републички завод за заштиту споменика културе уз учешће стручњака регионалних Завода у Нишу, Краљеву и Крагујевцу.

Сл. 1. Разноврсност, богатство облика и висок уметнички домет су основне одлике нашег народног градитељства. а) брвнара са чардаком, б) воденица са Златибора, в) плевња, Зубин Поток, горњи Ибар, г) сеоска улица са кућама од набоја, Бачка Паланка, д) кућа са тремом, село Гркиња, Источна Србија, ђ) кула, село Црнобрег, Метохија.

Fig. 1. Diversité. Richesse des formes et la haute portée artistique sont les caractéristiques fondamentales de notre architecture populaire, a) «brvnara» (maison faite de troncs d'arbres) avec un balcon ouvert (belvédère), b) Moulin à eau de Zlatibor, c) «Plevna», torchis, Zubin Potok, haut Ibar. d) rue de village avec des maison en terre, Bačka Palanka, e) maison avec narthex (portique), Village Grkinja, Serbie orientale f) Tour, village Crnobreg, Metohija.

Сл. 2. Тремови на коначима манастира Хиландара.

Fig. 2. Portiques des konaks des monastères de Hilandar.

но вредновање којим би се одредило место зграде као архитектонског споменика.⁵

И код прикупљања података о заштићеним споменицима народног градитељства на којима су извршени радови, има пропуста, те број, врста и обим конзерваторских интервенција нису увек утврђени и забележени. Број публикованих радова који обрађују ову материју је мали. Све области Републике нису подједнако приказане, а ни читав послератни период није обрађен. Са друге стране, чак и публикације које обрађују ову материју често не дају бројчане податке, као што је то нпр. случај са „Извештајем о стању и заштити споменика културе у СР Србији“ из 1970. године, у којем није наведен ни један број о заштићеним споменицима за читаву Републику.⁶

Сл. 3. Улица у Призрену. Стамбене зграде настале средином XIX века, и поред видљивих утицаја европске градске архитектуре, у организацији простора и просторном обликовању сачувале су у потпуности дух народног градитељства.

Fig. 3. Rue de Prizren; maisons d'habitation construites au milieu du XIXe siècle qui malgré l'influence visible de l'architecture urbaine européenne dans l'organisation de la superficie et de la forme, ont entièrement gardé l'esprit de l'architecture populaire.

Из списка споменика културе на Косову, који је публикован поводом конгреса конзерватора, одржаног 1967. године, види се да је Косово у то време, од укупно регистрована 292 споменика културе, имало свега 31 споменик народног градитељства и 4 урбане целине (две у Призрену и по једна у Приштини и Ђаковици). Ниједна сеоска целина није била заштићена.⁷ Када се зна да у целој Републици Косово има највише сачуване старе градске и сеоске архитектуре, да је крај, где је једино још доскора старо градитељство преовладало, онда је број заштићених споменика народног градитељства у односу на остале споменике изузетно мален.

Све ово напред изречено још више потхрањује уверење, да су споменици народног градитељства били запостављени и да се служба заштите није увек довољно zaloжила да пронађе најбоља решења за ово поље своје делатности.

Републички Завод за заштиту споменика културе СР Србије, одмах по оснивању, 1947. године, заштитио је укупно 14 старих градских кућа по разним местима Србије, међу њима два манастирска конака и две сеоске куће брвнаре: конак кнеза Милоша у Црнућу и родна кућа Димитрија Туцовића у Гостиљу код Златибора. Тада су евидентирани све цркве брвнаре, а 20 их је стављено под заштиту; у тим годинама изведен је и највећи број радова на овим споменицима.⁸

Касније, и то највише за последњих седам, осам година, слика се нешто изменила. Са оснивањем регионалних завода у Нишу, Краљеву, Крагујевцу и Београду знатно се више ради. Извршено је претходно рекогносцирање тере на, на више споменика се изводе конзерваторски радови. Према последњим подацима, број заштићених споменика народног градитељства у Србији (без покрајина) износи 126, од чега је 10 уписано у списак споменика од изузетног значаја, а 26 у списак споменика од великог значаја.⁹

⁵ Нпр. кућа Боре Станковића у Врању, или Мокрањчева у Неготину, обе споменицима, имају одређене вредности и као споменици народног градитељства.

⁶ Извештај о стању и заштити споменика културе у СР Србији, Београд, 1970, обрађивачи: Републички секретаријат за образовање, науку и културу и Републички завод за заштиту споменика културе. ⁷ Проблеми заштите и егзистенције споменика културе на Косову и Метохији, Зборник радова и саопштења, Приштина — Београд, 1968, 199—215.

⁸ С. М. Ненадовић, Д. Ст. Павловић, Преглед рада Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (1950—1953), Зборник заштите споменика културе, IV—V, Београд, 1955, 353—365. ⁹ Према подацима добијеним од етнолога регионалних завода у Нишу, Краљеву и Крагујевцу, као и градског Завода за заштиту споменика културе у Београду.

Овим бројем, разумљиво, списак споменика народног градитељства није закључен. Интензивна истраживања и утврђивање стања на терену су у току, а резултати тих радова ће се свакако огледати у повећаном броју заштићених споменика народног градитељства.

*

Ово би било садашње стање у раду на заштити и чувању споменика народног градитељства у Србији, онако како га ми видимо. Јасно је да свестранија и дубља анализа читавог досадашњег рада тражи више простора и времена, и да се у оквиру овако кратког рада не може све обухватити. Па ипак, на неким значајнијим питањима заштите мораћемо се већ овај пут бар укратко задржати.

Прво — на истраживању и прикупљању грађе као мери заштите. Треба истаћи да рад на истраживању, односно архитектонском снимању и прикупљању других података о споменицима народног градитељства има значај изузетно важне заштитне мере. Поред увида у стање на терену, преко прикупљених података остају забележени просторна структура, конструкције, материјали и грађевински поступци, што све не би остало сачувано на зградама које се штите. На једној, две, па чак и на више заштићених зграда све одлике једног типа грађевине сигурно да неће бити сачуване и видљиве.

Претходним рекогносцирањем (које не обезбеђује потпун увид у стање на терену), обухваћен је највећи део републике Србије. Насупрот томе, заједничка акција Републичког и регионалних Завода — систематско обилажење терена — организовано је, и то малим средствима, тек последњих година, па је могао бити обрађен само мали део Републике, и то јужни и југоисточни крајеви.¹⁰ Још увек су остали необрађени планински, забити терени, који су, по правилу, и најбогатији споменицима народног градитељства.

Овome треба још додати да до сада готово да и није било сарадње са другим организацијама (ван службе заштите — музејима, факултетима и институтима), које су у оквиру својих струч-

¹⁰ Према подацима добијеним од етнолога Надежде Пешић—Максимовић, која руководи овом акцијом, на истраживању и прикупљању грађе о сеоској архитектури заједнички се ради од 1976. године. До сада је одобрено и утрошено свега 320.000 динара, што већ само за себе говори о значају који се таквој акцији придаје.

¹¹ Из карте која је објављена у материјалима Саветовања „Проучавање и заштита етнографских добара и народног градитељства у СР Србији“, у Београду, маја 1978. године, види се да је истраживањима Етнографског института, Етнографског музеја и по пројектима Етнографског одбора, у послератним годинама (од 1947. године, па надаље), обухваћен највећи део Србије.

Сл. 4. Појата са планине Ртња очуван пример сасвим архаичног грађења људских станишта. Заштита у изворном и непромењеном облику готово да и није могућа, јер је грађена од трошног материјала чије пропадање није могуће зауставити. Једини начин да се споменик сачува је снимање и прикупљање других података.

Fig. 4. «Pojata» Cabane dans la montagne Rtna, exemplaire conservé de construction tout à fait archaïque de maison (habitat). Protection dans sa forme authentique et inchangée n'est presque pas possible, car il est construit dans un matériau qui s'effrite dont la ruine et la destruction ne peut être arrêtée. Le seul moyen de garder ce monument est de le photographier et de réunir d'autres données.

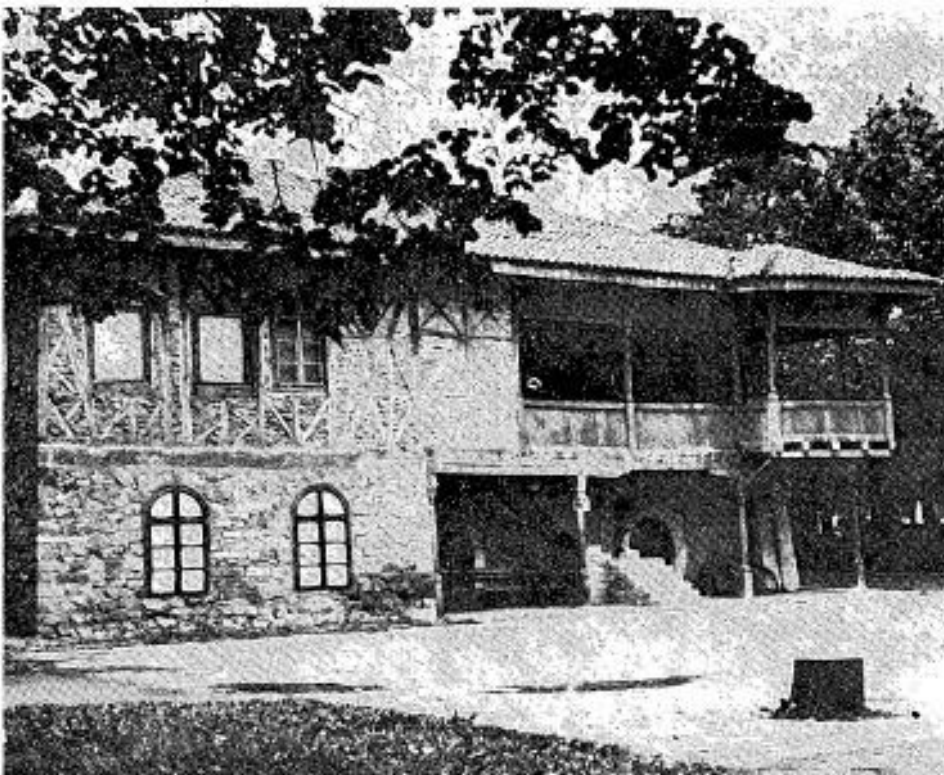
них и научних програма радиле на целокупном етнографском испитивању појединих области.¹¹ При овome се не мисли само на коришћење резултата (чега је по објављивању материјала,

Сл. 5. Кошара, планина Златар. Зграда је саграђена пре неколико година. Ипак је грађена на исти начин на који се градила брвнара у далекој прошлости.

Fig. 5. «Košara», (hutte tressée pour garder le maïs), Montagne Zlatar. L'édifice a été construit avant quelques années. Il est quand même construit de la même façon dont on construisait les «brvnare» dans un passé lointain.

Сл. 6. Господар Јованов конак у Чачку и господар Васин конак у Краљеву, два значајна споменика народног градитељства које је служба заштите споменика културе Србије конзервирала и обновила у првим годинама свог послератног деловања.

Fig. 6. Gospodar Jovanov konak (konak du seigneur Jean), à Čačak et le konak de Vasin à Kraljevo, deux monuments importants de l'architecture populaire que le service de la protection des monuments culturels de Serbie a conservé et restauré dans les premières années de son activité d'après-guerre.

разумљиво, морало бити), већ на заједничко планирање, израду заједничке методологије, и заједнички рад. Грађа о народном градитељству добијена истраживањем других институција несумњиво да је од велике користи и за службу заштите. Ипак такав материјал у нашем раду неће моћи бити искоришћен у пуној

мери, јер је у односу на потребе једног заштитног захвата недовољан и непотпун.

Друго — о потреби потпунијег и целовитијег планирања радова. У нашем раду до сада је највише било у питању спасавање споменика — делимичне интервенције и оправке, којима се, истина, споменик конзервира, са више или мање успеха зауставља његово даље пропадање, али којима се не решава све што је везано за живот и будућу егзистенцију споменика. Великих подухвата, који би обухватили све — од радова на конзервацији, унутрашњем уређењу, па до решења питања намене и сређивања односа према околном простору — није било много. Чак и тамо где су предузимани замашнији радови, као што је нпр. било преношење Тахир-беговог конака у Пећи, сложен конзерваторски подухват (код нас још непоновљен у томе обиму када је реч о народном градитељству), на уређење околине и сређивање просторних односа, потом на унутрашње уређење споменика — није се мислило.¹² А и тамо где се радило са већим амбицијама, где се већ унапред имала у виду будућа намена, као што је случај са неким коначима конзервираним и обновљеним педесетих година, поред недоследности у конзерваторском поступку (о чему ће на другом месту бити више речи), уређење унутрашњости споменика сведено је на чисто аматерске интервенције музеалаца.

¹² М. Лукић, Демонтирање, пренос и реконструкција Тахирбеговог конака у Пећи, Старине Косова и Метохије, I, Приштина, 1961, 311—332. О будућој намени зграде речено је само укратко: „Зграду оспособити за неку од савремених функција“.

Сл. 7. Понишавље, село Гркиња, лукови на трему моравске куће. Направљени су од непечене опеке — ћерпића. Земља је тежак материјал за конзервацију у нашим условима, па се овакве конструкције врло тешко могу сачувати у изворном стању.

Fig. 7. Ponišavlje, village Grkinja, arcs du portique du type de maison moravienne. Elles sont faites de briques, — briques crues. La terre est d'un matériel lourd pour la conservation dans nos conditions, et de pareilles constructions peuvent être très difficilement conservées dans leur état original.

На крају, и наши новији радови болују од исте болести. Довољно је погледати само извештаје о обављеним радовима, или пре елаборате, па ће се лако уочити, да програми, на основу којих се конзерваторске интервенције изводе, питање будуће намене површно и готово узгредно посматрају или га потпуно заобилазе.¹³

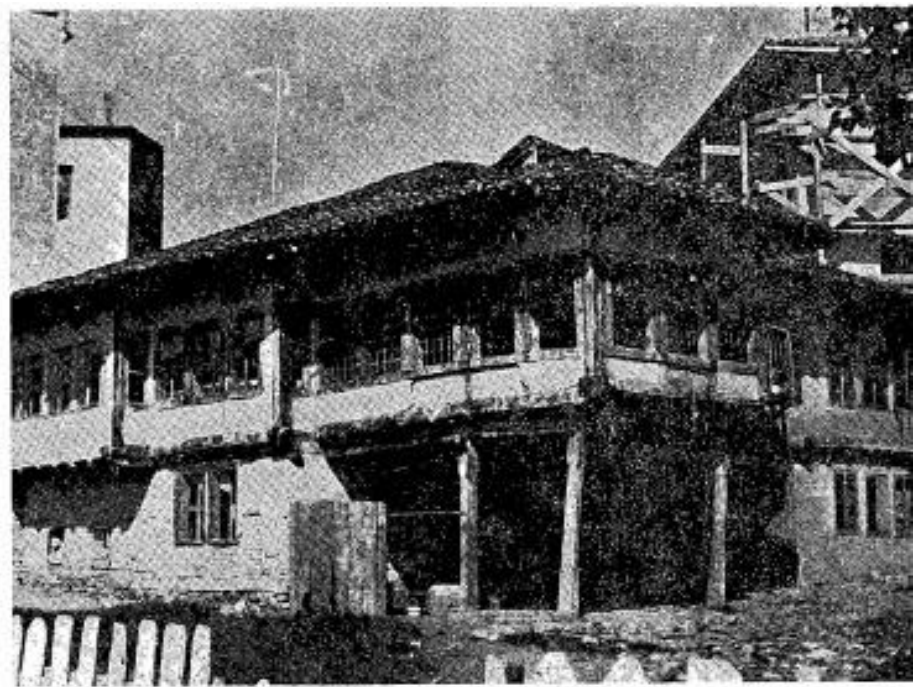
Треће — однос према првобитном материјалу и конструкцији. Површан однос према материјалу и конструкцији од којег је споменик саздан нанео је у прошлости, а и данас још наноси, по нашем дубоком уверењу, штете које се не могу више отклонити. О чувању првобитног материјала готово да се нико и не брине, па ни технолошки поступак за заштиту материјала није код нас развијан, премда он у свету постоји и примењује се.¹⁴ Код нас је већ постао обичај да се све што се на згради не чини здраво и дуга века — мења. Замењују се врата, прозори, кровни покривач, па и читаве конструкције зида и крова. Презиђују се без стварне потребе и такви делови грађевине који се касније не могу поновити. Није свеједно, да ли ће се код замене кровног покривача од дрвета урадити права шиндра од цепаних или резаних и машински обрађених дашчица, или се место старе, традиционалне кровне конструкције израђује нова, од резане грађе, преузета из савременог грађевинарства.¹⁵ Таквих примера има много, а те измене, прављене без правог оправдања, значе, то је сигурно, исто што и постепено уништавање споменика.

Тек последњих година ради се боље. Конзерватори се са више пажње и поштовања односе према изворној грађи и конструкцији споменика. Проблемима се прилази студиозније, при чему се уочава сва сложеност поступка заштите једног споменика народног градитељства, а у решавању појединих питања и извођењу учествује већ читав тим стручњака. Сложени радови, изведени последњих година на неким нашим споменицима, показују да се ствари на томе пољу крећу набоље.

Четврто — о будућој намени.

Задатак заштите споменика народног градитељства (као и других споменика), као што је већ речено, не своди се само на решавање проблема које намеће заштита и конзервација материјала, конструкција и враћање првобитног изгледа. Решавање проблема везаних за даљу егзистенцију — добро изабрану намену, одржавање и уклапање споменика у садашње оквире тражи више напора него што је то случај са споменицима друге врсте.

Највећи број зграда грађених у духу народног градитељства је приватно власништво. То су стамбене зграде, помоћни објекти у домаћинству, а ређе грађевине јавне намене, какви су манастирски конаци, текије или ханови по гра-

Сл. 8. Тахир-бегов конак у Пећи, пре и после преношења на ново место.

Fig. 8. Taşir, — Konaq du beg à Peć, avant et après

¹³Од овог се изузимају меморијални музеји — споменкуће, које се првенствено штите као историјски споменици, јер су везани за име и живот неке значајне личности или за неки догађај наше историје. При томе је њихова архитектонска вредност од другостепеног значаја.

¹⁴Већи број радова, објављених последњих година, посвећен је заштити материјала (нарочито дрвета). Један од новијих *International Symposium on the Conservation and Restoration of Cultural Property — Conservation of Wood*, Tokyo, 1978.

¹⁵Као што је урађено са кровним покривачем на родној кући Димитрија Туцовића у селу Гостиљу код Чајетине, или најсвежији пример, са собраницама у Лужницама (код Крагујевца): на делу собраница замењена је у потпуности стара конструкција новом резаном грађом.

довима, и један незнатан број сакралних здања. Када се зграда мора и даље користити за становање или у друге сврхе, онда се поставља питање, како сачувати оно што означава споменик као споменик, а да се задовоље основни животни услови. Или друкчије постављено питање: како избећи неминовне промене на сломенику, какве доносе и саме конзерваторске интервенције.

Ово напред изнесено је од великог значаја код сваког конзерваторског подухвата, али када је реч о споменицима народног градитељства, постаје кључно и одлучујуће питање заштите. Код других врста споменика изналажеље будуће намене не поставља се ни у томе виду ни са том оштрином.

Пето — значајно питање, везано за добар рад на конзервацији споменика народног градитељства, су људи који ће радити на овоме одговорном и лепом послу. Општи је утисак да су Заводи слабо опремљени и припремљени за рад на заштити споменика народног градитељства. Мали број људи од струке бави се овим послом, а често, како је то већ код нас, није ни до краја рашчишћено, ко све треба у њему да учествује. У Заводима, на пословима евидентирања и прикупљања грађе о споменицима народне архитектуре раде етнолози, који се баве проучавањем народног живота. Сви Заводи у Републици имају етнологе, но очито да то није сасвим довољно. Народно градитељство је архитектура, техничка дисциплина, а архитеката, познаваоца овог посла, који су се искључиво определили за проучавање и рад на конзервацији споменика народног градитељства, нема много. А доброг рада на заштити народне архитектуре без архитеката који би се определили само за овај посао, не може бити.

Уз архитектуру и етнолога, неопходна је сарадња историчара, историчара уметности, урбанисте, фотодокументатора, и нарочито, стручњака за испитивање и конзервацију материјала — технолога и физикохемикара, јер само заједнички рад и равноправна сарадња могу дати пуне услове за добар и успешан исход. — На жалост, код нас, у свакодневной делатности, таква сарадња се ретко, врло ретко остварује.

И на крају, дужни смо још да кажемо, да за све ово што се на овом пољу наше делатности догађало не треба кривити конзерваторе или само конзерваторе, премда и они носе свој део кривице. Највећи кривац је наш систем финансирања радова, а са њим повезан и степен развијености конзерваторске службе, који не само да не стимулише, већ скоро да и не дозвољава радикалнији приступ радовима. Могућности да се уведу нове методе и поступци, да се радови организују на вишем, савременијем нивоу су врло мале и тешко се могу пробити и опстати. У питању су увек ограничена матери-

јална средства, мали број људи усмерених за рад на заштити народног градитељства и још много штошта друго. Но, то је тема која излази из оквира овога рада.

На ових неколико претходних страница учињен је покушај да се сасвим укратко изнесу основни проблеми који прате рад на заштити споменика народног градитељства у Србији. У овако просторно ограниченом раду очито да није могуће изнети потпун преглед свега што прати рад на заштити ове врсте споменика, па смо се због тога морали задржати само на најбитнијим питањима. Да би се потпуно, објективно и тачно приказало стање на овом подручју, било би потребно несумњиво и више времена и више претходног рада, него што је то у овом тренутку било могуће уложити. Ипак, сматрамо да су сва основна питања у овом тексту обухваћена, па ако ништа друго, послужиће као основа за даље разговоре.

На крају у закључку, треба поновити:

да је заштита народног градитељства сложена делатност и да због броја, распрострањености, карактера једног споменика и материјала од којег је изграђен, добрим делом разликује од рада на споменицима друге врсте;

да уз задатке које намећу заштита и конзервација материјала, конструкција и рестаурација првобитног стања, потом усклађивање просторних односа са околним грађевинама и пејсажом — добар и одговарајући избор будуће намене има велику улогу у заштитном захвату;

да посебан значај има прикупљање грађе и материјала, јер таква акција остаје врло често, збор наших прилика, као једини могући начин заштите споменика ове врсте.

Код рада на заштити споменика народног градитељства, поред видних резултата које је заштита у протеклом тридесетогодишњем периоду постигла, осећа се:

одређена запостављеност у односу на споменике друге врсте, којима се поклања више пажње и за које се одваја више средстава;

недовољан број стручних радника који би се искључиво усмерили и определили за рад на споменицима ове врсте;

неусклађеност планова рада, неуједначена методологија код прикупљања грађе и материјала, и на крају, нарочито застарелост метода, како код одабирања конзерваторског поступка, тако и у технологији која се примењује.

Да би се превазишло такво стање и да би рад на заштити споменика народног градитељства

кренуо новим токовима, неопходно је рад интензивирати, што подразумева:

а. Службу заштите ојачати стручњацима одговарајућих профила, који би се посветили само раду на споменицима народног градитељства.

б. Отворити могућности за шири приступ конзерваторском захвату:

увођењем нових поступака код конзервације материјала и конструкција,

ширим и инвентивнијим избором будуће намене, како би се споменик могао укључити у живот, што је код споменика народног градитељства неопходно ако се жели постићи трајна заштита,

проширити број и врсту грађевина које се штите: уз велике, конструктивно и просторно

сложене грађевине и зграде скромних димензија од мање трајног материјала.

в. Изборити да се споменици народног градитељства у сваком погледу изједначе са другим споменицима и да се приликом поделе средстава примењују исти критеријуми.

Ово укључује и потребу да се код реализације планова заштите знају и активирају средства из других извора (уз средства Заједнице културе, која су и иначе ограничена) — интересних заједница, привреде, туризма и слично, и то тако да њихово улагање не поставља захтеве који би нанели штету споменику.

г. Настојати да се обједини, усагласи и плански усмери деловање свих институција које раде на изучавању и заштити народног градитељства. Само деловање на заједничком плану и обједињавање свих стручних снага може дати одговарајуће резултате.

L'architecture populaire en Serbie, sa conservation et protection

RANKO FINDRIK

L'architecture populaire fait partie des conquêtes culturelles de la plus grande valeur de notre peuple. La diversité, la richesse des formes et la haute portée artistique, sont les caractéristiques fondamentales qui rangent l'architecture populaire dans les plus importantes créations de notre génie populaire. La protection de l'architecture populaire est une activité fort complexe, et le travail pour sa protection, vu son nombre, son extension, ses caractéristiques et matériaux dans lesquels les monuments ont été construits, se différencie en bonne partie du travail de protection des monuments d'un autre genre. En plus des devoirs qui sont imposés par la protection et la conservation des matériaux, la construction et la conservation dans son état primaire, l'étude des rapports d'espace avec l'environnement, — il faut tenir compte du choix adéquat des futures destinations, ce qui joue un grand rôle dans l'intervention de protection. L'amas de matières et de matériaux a une importance particulière, car une telle action reste très souvent comme la seule manière possible pour la protection de monuments de ce genre.

Dans le travail pour la protection des monuments de l'architecture populaire, et plus des résultats visibles que la protection a atteint pendant la période d'après-guerre, l'on sent: — une négligence déterminée et une orientation vers les monuments d'un autre genre; le nombre insuffisant d'un cadre de spécialistes qui s'occuperaient exclusivement du travail sur des monuments de ce genre; la non concordance des plans de travail, la non conformité de la méthodologie dans le rassemblement des matériaux, et tout particulièrement, les méthodes périmées tant dans le choix du processus de conservation que dans la technologie que l'on applique.

Afin de dépasser un tel état de choses et pour que le travail de la protection de l'architecture populaire suive un nouveau cours, il est indispensable, d'intensifier le travail, ce qui sous-entend: — que le service de la protection devrait être renforcé par des spécialistes de profils correspondants qui se dédieraient exclusivement au travail de la protection de l'architecture populaire; de créer les possibilités pour un plus large abord d'interventions de conservation en y introduisant de nouvelles méthodes dans la conservation des matériaux et de la construction par un choix plus large et inventif des futures applications, afin de pouvoir inclure le monument dans la vie, ce qui est indispensable pour les monuments de l'architecture populaire si l'on désire atteindre une protection durable et élargir le nombre et genres d'édifices que l'on protège. En plus des bâtisses ayant une grande superficie et d'une construction complexe, l'on protège également les bâtiments construits avec un matériau durable;

arriver à ce que les monuments de l'architecture populaire soient mis au même plan sous tous les rapports avec les autres monuments, et que lors de la distribution des moyens l'on y applique le même critère. Ceci inclut également la nécessité que dans la réalisation des plans de protection l'on trouve et utilise aussi les moyens venant d'autres sources,

moyens des communautés intéressées, de l'économie, du tourisme et d'autres, et cela de telle façon que leur engagement ne pose pas de conditions qui causeraient une détérioration aux monuments.

S'appliquer à réunir, accorder et orienter que l'on achemine, d'après un plan, l'activité de toutes ces institutions qui travaillent aux recherches et la protection de l'architecture populaire. Seule l'activité concentrée sur un plan commun et en réunissant tous les cadres spécialisés peut donner des résultats adéquats.